

स्वातंत्र्याच्या पन्नासाव्या वर्षाच्या निमित्ताने

डॉ. नी. र. वऱ्हाडपांडे

डॉ. नी. र. वऱ्हाडपांडे यांच्या परखड पण अभ्यासवृत्तीचा वसंतच्या वाचकांना चांगलाच परिचय आहे. लेखनाला साक्षेपीपणाची जोड असल्यावाचून नुसत्या परखडपणाला किंमत नसते. तो मासळी बाजारातही अनुभवाला येत असतो. रामशास्त्री प्रभुणे परखड बोलणारे होते, इतिहास संशोधक राजवाडे यांच्याही लेखनात व भाषणात परखडपणा होता, आधुनिक लेखकांपैकी कै. पु. भा. भावे हेहि याच गुणांबद्दल प्रसिद्ध होते. प्रस्तुत लेखात डॉ. वऱ्हाडपांडे यांनी नेहमीप्रमाणे आपल्या चिकित्सक व व्यासंग वृत्तीचा पुढ्हा एकदा प्रत्यय आणून दिला आहे. 'सूर्य उगवला पण अंधार कायमच !' असा प्रस्तुत लेखाचा थोडक्यात निष्कर्ष सांगता येईल.

स्वातंत्र्याच्या पन्नासाव्या वर्षानिमित्त बरेच समारंभ व मालिका आयोजित करण्यात येत आहेत. या सर्व समारंभांना व मालिकांना माझे मन उत्साहाने साथ देत नाही. नुकतीच 'युग' नावाची मालिका दूरदर्शनवर पाहिली. ही मालिका क्रान्तिकारकांच्या बलिदानावर आहे. ही मालिका पाहताना सुरुवातीला थोडा उत्साह वाटला पण नंतर ती पहावीशी वाटेना. असे वाटण्याचे एक कारण ती विनाकारण लांबविण्यासाठी त्याच तऱ्हेचे प्रसंग व भाषणे यांची पुनरुक्ती व एकूणच कथानक रचनेतील कलाहीनता ही कारणे असून देखील स्वातंत्र्यासाठी बलिदान देणाऱ्यांचे दुश्य चरित्र पाहण्यात आनंद वाटला असता. पण ही मालिका पाहण्यात तोही वाटला नाही. कारण स्वातंत्र्यापूर्वीच्या या भारतात मी वयाची सव्वीस वर्षे काढली आहेत व क्रान्तिकारकांच्या प्रयासाचे मला थोडे समकालीन ज्ञान आहे. या मालिकेत दाखविलेले प्रसंग सत्याला सर्वथा सोडून आहेत. क्रान्तिकारक पिस्तुले घेऊन सैन्य व पोलिसांशी लढतात, फाशीच्या कोठडीत असलेल्या क्रान्तिकारकाला सरळ सरळ तुरूंगावर हल्ला करून पळवून आणतात व एकदा तर फाशीच्या दोरावर

लटकलेल्याला पळवून आणून जिवंत करतात. हे सर्व पाहताना क्रान्तिकारकांच्या कार्याचे दर्शन होत नसून त्या कार्याचे विडंबन केल्यासारखे वाटते.

वस्तुतः पोलिसांशी व सैन्याशी क्रान्तिकारकांच्या समोरासमोर लढाया होऊ शकतील एवढे सामर्थ्य क्रान्तिकारकात कधीच नव्हते. इंग्रजांनी साऱ्या देशाला निःशस्त्र करून ठेवले होते. पिस्तुलासारखे लपविता येणारे शस्त्र प्राप्त करणे व त्याच्या साहाय्याने गुप्त हालचालींनी एखाद्या इंग्रजाची हत्या करणे एवढेच त्यांना जमत होते. पिस्तुले प्राप्त करणे सोपे नव्हते. ती चोरूनच प्राप्त करावी लागत. पिस्तुले मिळविण्यापेक्षाही ती वापरण्यास तयार असणारे हात मिळविणे जास्त कठीण होते. सरकारच्या विरुद्ध उठाव करणे आजच्यासारखे सोपे नव्हते. आजच्याप्रमाणे बंडखोरांशी कठोरतेने वागण्याचे आदेश सैन्याला व पोलिसांना दिले जात नव्हते. बंड मोडून काढण्यासाठी काहीही करण्याची अधिकाऱ्यांना मुभा होती. जनरल डायरने निःशस्त्र लोकांच्या सभेवर गोळ्या संपेपर्यंत गोळीबार केला.

याबद्दल त्याची चौकशी झाली पण दंडविधानात सांगितलेली कोणतीही सजा ठोठावण्यात आली नाही. हुरांचे बंड मोडताना शेकडो हुरांना झाडावर टांगण्यात आले. शिवाय आजकाल अपराधी पुष्कळ वेळा सापडतच नाहीत वा दुसऱ्या देशात पळून जातात तशी त्यावेळी स्थिती नव्हती. एखादा साहेब मारला गेला व मारणारा सापडलाच नाही असे घडत नसे. हर्डिंगवर बॉम्ब टाकणारा सापडला नाही ही एकच घटना याला अपवाद असेल. या परिस्थितीत क्रांतिकारकांना स्वयंसेवक मिळणे फार कठीण होते. संपूर्ण भारतात क्रांतिकारकांची संख्या शंभराच्या वर गेली असण्याचा संभव नाही.

क्रांतिकारकांना संस्थानिकांची साथ होती असे या मालिकेत दाखविले आहे हे साफ खोटे आहे. १८५७ नंतर ब्रिटिश राज्याविरुद्ध उठण्याचे त्राण कोणत्याही संस्थानिकात उरले नव्हते म्हणूनच मी स्वतः पाहिलेल्या कालखंडाचा इतका विपर्यास पाहणे असह्य होते.

स्वातंत्र्याच्या चळवळीबद्दल देखील ज्या मालिका व सिनेमे दाखविण्यात येतात ते पाहण्याचाही उत्साह वाटत नाही. कारण काँग्रेसने चारदोन मिरवणुका काढल्या व कायदा मोडण्याच्या चळवळी केल्या म्हणून भिऊन इंग्रज या देशांतून पळून गेले असे चित्र रेखाटण्यात येते ते अजिबात खरे नाही.

अहिंसक चळवळीचा कार्यभाग

मी ऑक्सफर्डमध्ये शिकत असताना सॅरेन्सन नावाच्या एका ब्रिटीश लोकसभा सदस्याशी चर्चा करण्याची मला संधि

मिळाली. त्यांनी ब्रिटन भारत सोडून जाण्यास का तयार झाला याची पुढील कारणे सांगितली.

(१) भारतावर राज्य करून आता ब्रिटनला कोणताही आर्थिक लाभ नाही.

(२) आर्थिक लाभ नसताना केवळ साम्राज्यपिपासेसाठी भारतावर राज्य करण्याची ब्रिटनला गरज वाटत नाही. कारण एक चतुर्थांश जगावर राज्य करून ही पिपासा पुरेपूर तृप्त झाली आहे.

(३) यापुढे भारतावर वा अन्य कोणत्याही देशावर राज्य करावयचे तर तद्देशीय सैन्यावर विसंबून करता येणार

नाही. कारण तद्देशीय सैन्ये तत्काल शत्रूला जाऊन मिळतात. हे केवळ भारताच्या आझाद हिंद सैन्यानेच नव्हे तर ब्रह्मदेशातील ब्रह्मी सैन्याने सर्रास जपान्यांना मिळून सिद्ध केले आहे. तद्देशीय सैन्यांच्या जागी ब्रिटिश सैनिक तेवढ्याच मोठ्या संख्येत आणणे सुतराम शक्य नाही.

वरील स्पष्टीकरण स्वीकारण्यास मला काहीच हरकत वाटत नाही. इंग्रजांनी भारतावरील सत्ता सोडायचे ठरवले त्यावेळी काँग्रेसच्या बेचाळीसच्या उठावाला त्यांनी पूर्णपणे दडपून टाकलेले होते व दुसरे विश्वयुद्ध जिंकले होते. तेव्हा भारतावर राज्य करण्यास साम्राज्याचे बळ कमी पडले म्हणून ब्रिटिशांनी भारत सोडण्याचा निर्णय घेतला ही समजूत निराधार आहे.

वरील प्रतिपादनाचा अर्थ असा नाही की काँग्रेसच्या चळवळीचा व स्वातंत्र्याचा काही संबंध नाही. म. गांधींच्या चळवळीमुळे स्वराज्य मिळाले हे म्हणणे खरे नसले तरी ती चळवळ झाली नसती तर स्वराज्य मिळाले नसते हेही तितकेच खरे आहे. म. गांधींची चळवळ झालीच नसती तर नेताजी सुभाषचंद्र बोस व त्यांची आझाद हिंद फौज निर्माण होऊ शकली नसती. सुभाषचंद्र बोस हे काँग्रेसचे प्रसव होते. म. गांधींची चळवळ झाली नसती तर आपला देश स्वतंत्र झाला पाहिजे ही जाज्वल्य भावनाच देशातून नाहीशी झाली असती व मग आझाद हिंद फौजेलाही कोणी रंगरूट मिळाले नसते.

म. गांधींची चळवळ झाल्यामुळे 'स्वराज्य असावे ही भावना स्वाभाविकच आहे. देशावर सदैव इंग्रजांचेच राज्य

असावे असे लोकांना वाटणेच शक्य नव्हते' असे आपल्याला वाटते. पण पुढारी ब्रिटिश राज्याला डिव्हाइन डिस्पेन्सेशन म्हणजे ईश्वरी न्याय म्हणत असत. गोखले स्वराज्याची मागणी असमंजसपणाची आहे. सध्या आपण आपले राज्य चालवू शकू अशी परिस्थिती नाही असे न.र. फाटकांच्या गोखले चरित्रात लिहिले आहे. १८५७ नंतर ब्रिटिशांनी केलेल्या कहरामुळे सारी जनता हवालदिल झाली होती व इंग्रजांविरुद्ध कोणत्याही तऱ्हेचा उठाव करण्याच्या मनःस्थितीत नव्हती. इंग्रजांना घालविणे शक्य नाही म्हणून जे आपल्या नशिवातून टळत नाही त्या इंग्रजी राज्याचाच स्वीकार करून त्यात काय भले आहे व त्यात राहून काय भले करून घेणे शक्य आहे याचा विचार केला पाहिजे अशा परतंत्र्यांशी तडजोड करण्याच्या मनःस्थितीत जनता असताना लो. टिळकांनी स्वराज्याच्या मागणीला अग्रस्थान दिले व ती मागणी लोकांच्या आदरास पात्र केली हे लो. टिळकांचे खरे जीवनकार्य आहे.

म. गांधींच्या सत्याग्रहाचेही तेच फलित आहे. लो. टिळकांची चळवळ बौद्धिक व भावनिक प्रचारापुरती मर्यादित होती. म. गांधींनी एक पाऊल पुढे टाकून त्याला कृतीची जोड दिली.

सत्तावनचे स्वातंत्र्ययुद्ध

स्वराज्यानंतर पहिली गोष्ट कोणती नजरेस आली असेल तर इंग्रजी भाषेबद्दल भारतीयांना प्रेमाचे फार उमाळे येऊ लागले. प्राथमिक शाळेपासून इंग्रजी माध्यम वापरण्याची जी पद्धत स्वराज्या पूर्वी अत्यंत अपवादभूत होती ती सर्रास सुरू झाली. भारताचा फार मोठा भाग पूर्वी संस्थानिकांच्या ताब्यात होता. तेथे सरकारची भाषा इंग्रजी नव्हती. संस्थानांच्या विलिनीकरणानंतर तेथेही सर्रास इंग्रजीचा वापर सुरू झाला. देशी भाषांची टवाळी करणे ही फॅशन झाली. जिला मातृभाषा वाचताच येत नाही वा वाचता येत असूनही वाचण्यास फार कष्ट पडतात अशी एक पिढीच्या पिढी निर्माण

झाली.

भाषेबरोबर संस्कृति येते. त्यामुळे या नवीन शिक्षणाचा परिणाम स्वदेशाबद्दल तुच्छता वाटणारा एक मोठा वर्ग निर्माण करण्यात झाला. या वर्गातली मुले बोलताना छातीवर क्रूसाची खूण करतात, 'ओ खाइस्ट' म्हणतात. वरिष्ठ नोकरशाहीत याच वर्गाचे वर्चस्व आहे.

शिक्षणातील वरील परिवर्तनाबरोबरच ख्रिस्ती धर्मांतरालाही उत आला. पूर्वोत्तर भारतात स्वराज्यापूर्वी अवघे दोनशे ख्रिस्ती होते ! आता तो प्रदेश ख्रिस्तीप्रधानच झाला आहे.

धर्म बदलल्याने राष्ट्रीयत्व बदलत नाही हा दावा खोटा आहे. नागालॅन्डमध्ये बण्ड करणारे सारे ख्रिस्तीच आहेत. स्वतःला हिंदू म्हणविणाऱ्या राणी गिडेलोला सरकारही विचारीत नाही व लोकही विचारीत नाहीत.

स्वराज्याकडे मी मोठ्या आशेने पाहत होतो. स्वराज्यात पाळण्यापासून इंग्रजी बोलणारी पिढी निर्माण होईल व ख्रिस्तीकरणाला उत्तेजन मिळेल असे मला स्वप्नातही वाटले

नव्हते. यामुळे स्वराज्याची ही नूतन लक्षणे पाहून मी अत्यंत खिन्न होऊन गेलो.

‘हे पाश्चात्यकीकरण भारताच्या प्रगतीस आवश्यक आहे, आधुनिक जगात टिकायचे असेल तर आपला जुनापुराणा धर्म व भिकार भाषा यांचा अभिमान धरून उपयोग नाही’ असे भोवताली बोलले जाऊ लागले. वर्तमानपत्रातून ‘मराठी असे आमची मायबोली’ या माधव ज्यूलियन यांच्या कवितेची मराठी असेनाका आमची मायबोली म्हणून टवाळी करण्यात आली.

इंग्रजी शिक्षणाचे गोडवे गाताना इंग्रजी शिक्षणानेच भारताला राष्ट्र बनविले. पूर्वी भारत हे राष्ट्रच नव्हते अशी शिकवणूक मोठमोठे विद्वान देऊ लागले. भारताचे सर्वश्रेष्ठ इतिहासकार रमेशचंद्र मुजुमदार यांनी भारताचा अकरा खंडांचा एक इतिहास संपादिला आहे. त्या ‘ब्रिटिश पॅरामाऊंटसी अँड इंडियन रिनेसान्स’ ब्रिटिश अधिराज्य व भारताचे पुनरुज्जीवन या नावाचा शेवटचा खंड आहे. याच खंडात ‘बर्थ ऑफ इंडियन नॅशनॅलिझम’ या शीर्षकाचे एक प्रकरण आहे.

या विचारसरणीनुसार इंग्रजी शिक्षण सुरू होण्याच्या आधी जे काही झाले त्याचा राष्ट्रवादाशी संबंध नव्हता. १८५७ चा उठाव हे स्वातंत्र्ययुद्ध नव्हतेच हे ओघाने आलेच. आंग्ल शिक्षित वर्गाने स्वतःचा उदो उदो करण्यासाठी भारतात जे काही चांगले आहे ते आम्ही आंग्ल शिक्षितांनी निर्माण केले. विज्ञान ‘राष्ट्रवाद’ वगैरे सुधारलेल्या चिन्ना आमच्या इंग्रजी न येणाऱ्या अडाणी पूर्वजांच्या आवाक्याबाहेरच्या होत्या असा प्रचार सुरू केला.

पं. नेहरूंनी आपल्या डिस्कव्हरी ऑफ इंडियामध्ये ५७ चा उठाव स्वातंत्र्यासाठी झाला असला तरी स्वातंत्र्याचे व त्याप्रीत्यर्थ करावयाच्या संग्रामाचे खरे मर्म त्या काळच्या लोकांना समजले नव्हते असे उद्गार काढलेले आहेत. सरकारने १९५७ साली १८५७ ची शताब्दी साजरी केली.

आंग्लशिक्षित भारत व आंग्लपूर्व चीन

या शताब्दीच्या प्रसंगी जो प्रचार करण्यात आला तो सत्तावनच्या स्वातंत्र्यवीरांचे मोठ्या अधिकाराच्या आवाने कौतुक करण्याचा होता, ‘अच्छा किया बच्चोहो. लेकिन अभी तुमको बहोत सीखना है’ असे आंग्लशिक्षित वर्ग त्यांच्या गुरूचा आव आणून त्यांना सांगत होता. सरकारने

प्रसिद्ध इतिहासकार सुरेन्द्रनाथ सेन यांच्याकडून सत्तावनच्या समरावर एक पुस्तक लिहून घेतले. या पुस्तकाचे नाव १८५७ आहे. म्हणजे केवळ १८५७ सालचा इतिहास. जे घडले ते स्वातंत्र्ययुद्ध होते असे म्हणण्यास लेखक कचरतो आहे. या पुस्तकात क्रांतिकारकांनी मुघल बादशहा बहादुरशाहा याला आपला पुढारी निवडले त्याअर्थी हे स्वातंत्र्ययुद्ध होते असे उद्गार काढले आहेत. या एका उद्गाराव्यतिरिक्त स्वातंत्र्ययुद्ध म्हटल्याने जे विचार व भावना मनात उद्भवतात त्यांचा मागमूसही हे पुस्तक वाचल्याने होणाऱ्या परिणामात नाही.

या प्रसंगी प्रकाशित झालेले एकूणच लिखाण वाचले की सत्तावनबद्दल फारशा अनुकूल भावना उदित होत नाहीत. या युद्धात फक्त शिपायांनी भाग घेतला अशी सर्वसाधारण समजूत आहे. वस्तुतः इंग्रजी शिकून इंग्रजांच्या नोकऱ्या करणारा वर्ग सोडला तर बाकी सर्व वर्ग, हिंदू, मुसलमान ब्राह्मण ब्राह्मणेतर, स्पृश्य, अस्पृश्य या सर्वांनी यात भाग घेतला होता. ज्यात उठाव झाला नाही असा आसेतुहिमाचल एकही जिल्हा नव्हता. शिवाय हा उठाव फक्त १८५७ या एका वर्षापुरता टिकला हेही खरे नाही. साधारणपणे तीन वर्षे काहीना काही उठाव होतच होते. या उठावात एक लक्ष लोकांनी भाग घेतला व कित्येक हजारां चौरस मैल भूमी काही महिन्यासाठी मुक्त करण्यात आली होती. सत्तावन नंतरच्या कोणत्याही चळवळीला यापैकी शतांशही साधले नव्हते. असे असता आंग्ल शिक्षितांनी या संग्रामाकडे श्रेष्ठतेचा आव आणून पहावे हा प्रकार चीड आणणारा आहे. ‘सत्तावनचे स्वातंत्र्ययुद्ध आणि त्याचे निन्दव्य या माझ्या पुस्तकात मी या मुद्यांची सविस्तर चर्चा केली आहे. स्वराज्या नंतरचे स्वरूप साधारणतः असे आहे.

‘इंग्रज येण्यापूर्वी हा देश मागासलेला होता. इंग्रजांनी इंग्रजी शिक्षणाची गंगा आणून भारताला पावन केले. तत्पूर्वी देखील हा देश स्वतंत्र असा नव्हता. पं. नेहरूंच्या मते मुघल राज्य हे स्वराज्यच होते. कारण मुघल भारतातच राहत होते. आफ्रिका व ऑस्ट्रेलियन येथील गोरे आफ्रिकेत व आस्ट्रेलियातच राहतात, मग आफ्रिकेतील नीग्रोंनी व आस्ट्रेलियातील मावरींनी त्यांना आपले ‘राष्ट्रीय राज्यकर्ते’ का मानू नये याचे उत्तर नेहरू देत नाहीत. ब्रिटिश राज्य हे त्यांच्या मते परराज्य होते. पण याही मतात त्यांनी नंतर फरक

केला व तो आमच्या 'संस्कृतीचा चौथा अध्याय' होता असे प्रतिपादन सुरू केले. हा चौथा अध्याय सर्वात वैभवशाली होता. तत्पूर्वीही भारतात जे काही बरे झाले ते आर्य व नंतर ग्रीक, कुशान, इत्यादि परकीयांच्या मुळेच झाले असे मुलांना शिकविण्याचे आदेश सरकारतर्फे देण्यात आले.

ब्रिटिश राज्य हे भारतासाठी जर एवढे मोठे वरदान होते तर भारत हा चीन जपान, कोरिया, थायलँड (सयाम) इत्यादि देशांपेक्षा फार प्रगत असायला पाहिजे होता. कारण या देशांना पाश्चात्य देशांच्या संपर्काचे भाग्य लाभले नव्हते. १९६२ पूर्वी बहुतेक भारतीयांची अशीच समजूत होती. पण त्या वर्षी चीनने एका आठवड्याच्या आत आमच्या सर्व सैनिक सामर्थ्याचा चुडाडा करून ही समजूत नाहीशी केली.

१९६२ साली आंग्लशिक्षित भारताची संरक्षणव्यवस्था किती तकलादू आहे याचा पहिल्यांदा प्रत्यय आला. त्यानंतर सैनिक तयारीला सुरुवात झाली. तीन वर्षांची तयारी केल्यानंतर १९६५ चे युद्ध उदभवले. युद्धात भारताने स्पृहणीय पराक्रम केला अशी बहुतेक आंग्लशिक्षितांची समजूत आहे.

आर्थिक अधोगति

ही ज्यांची समजूत आहे त्यांना वर्तमानपत्रात छापून आलेल्या बातम्याही बरोबर समजत नाहीत असे नाईलाजाने म्हणावे लागते. गोळीबंदी झाली तेव्हा भारताच्या सेना पाकिस्तानच्या लाहोर क्षेत्रातील काही भागात असल्या तरी पाकिस्तानच्या सेना भारताच्या खेमकरण क्षेत्रात होत्या व तेथून त्यांना हुसकावून लावणे भारताला शक्य झाले नाही. हे सर्वत्र प्रकाशित झालेल्या नकाशावरून स्पष्ट होते. आता अशी माहिती बाहेर आली आहे की गोळीबंदी नंतर पाकिस्तानने राजस्थानातील काही भाग काबीज केला होता व पाकिस्तानी फौजांना हुसकून लावण्यासाठी भारताने अमदाबादहून जे सैन्य पाठविले त्याचा पाकिस्तानी फौजेने पराभव केला व त्यांचा सेनापति व काही जवान यांना बंदिवान केले. पुढचे १९७१ चे युद्ध रशियाच्या मदतीने झाले. त्यांत बंगलादेश आघाडीवर भारताचा जय झाला असला तरी पूर्वेस काश्मीर आघाडीवर

पाकिस्तानने छाम्बचा प्रदेश हिसकून भारतीय सैन्याला पिटाळून लावले. हा प्रदेश अजून पाकिस्तानच्या ताब्यातच आहे. ७१ च्या युद्धाने भारताच्या ताब्यातील प्रदेशात भर न पडता उलट घटच झाली. शिवाय हे युद्ध निर्णायकपणे जिंकले असते तर पाकिस्तानशी असलेले सर्व विवाद सोडविता आले असते. पण तसे न होता सारे विवाद, परस्पर वाटाघाटीने सोडवावे असे सिमला करारात ठरविण्यात आले. या विवादात काश्मीर देखील अंतर्भूत आहे. तेव्हा ७१ चं युद्ध देखील अनिर्णीतच होते.

स्वराज्यानंतर परकीय सरकारांशी झालेल्या युद्धात गोवामुक्ति हे या एकमात्र युद्धात भारताला जय मिळाला, बाकी सर्व युद्धात पराजयच पत्कारावा लागला. या पराजयापैकी दोन पराजय पाकिस्तानसारख्या चिमुकल्या राष्ट्राने केले होते ही फार नामुष्कीची गोष्ट आहे.

स्वराज्यानंतरचा केवळ सैनिकी इतिहासच नामुष्कीचा आहे असे नाही. आर्थिक व इतर क्षेत्रातही तीच स्थिती आहे. नेहरूंच्या पंचवार्षिक योजनांचे बरेच स्तोत्र गायिले जाते. पण

या योजनांनीच भारताची अर्थव्यवस्था विपन्नावस्थेत पोचविली. नेहरूंच्या योजनांमध्ये त्यावर होणारा खर्च व त्यांपासून होणारा लाभ यांची तुलना करून खर्चापेक्षाही लाभ जास्त होईल याचे गणित म्हणजे आयव्ययविचार करण्यात आला नव्हता. भाकरानांगलवरील खर्चाच्या मानाने त्यापासून होणारा खर्च व त्यांपासून होणारा लाभ कमी राहिल असे गणित नवभारत मासिकाच्या योजना विशेषांकात एका अर्थशास्त्रज्ञाने मांडले आहे.

अशा हिशेबशून्य योजनांमुळे भारताचे राष्ट्रीय उत्पन्न पाकिस्तानपेक्षाही कमी झाले आहे. बंगला देशामधील किमतींचा विचार केला तर ते बंगलादेशापेक्षाही कमी आहे असा एका अर्थवेत्त्याने हिशेब मांडला आहे.

विकासाचा दुसरा निकष सरासरी आयुर्मान हा आहे. याबाबतील बंगलादेशातील बालमृत्यूंचे प्रमाण भारतापेक्षा कमी आहे व श्रीलंकेचे सरासरी आयुर्मान ७० वर्षांचे व भारतचे ५७ व ५८ च्या दरम्यान आहे या वरून भारत किती मागे आहे हे लक्षात यावे.

आयुर्मान हा निकष सगळ्यात निर्णायक आहे कारण त्यात इतर सर्वांचा समावेश होतो सारी धडपड अखेर चांगल्यारीतीने जगण्यासाठीच असते व ज्यांचे जीवन दुःखाचे तो दीर्घायुषी असू शकत नाही. त्यामुळे अनादि काळापासून प्रजा शतायुषी असणे सुराज्याचे लक्षण मानण्यात आलेले आहे. शिवाय आयुर्मानाची सरासरी इतर निकषांच्या सरासरी सारखी फसवी नसते. चार दोन लोक कोटयधीश असले तरी समाजाची सरासरी उत्पन्न बरेच मोठे वाटते मग बहुसंख्य लोकांची अन्नानशा का असेना. सरासरी आयुर्मानाचे तसे होत नाही. एखादा माणूस खूप जगला तरी किती जगेल ?

निरक्षर देश

चारदोन माणसे शतायुषी झाल्याने साऱ्या समाजाच्या आयुर्मानाची सरासरी उंचावू शकत नाही. आयुर्मानाची सरासरी उंचावण्यासाठी बहुसंख्य लोक दीर्घायुषी असले पाहिजेत. अर्थात् आयुर्मानाची सरासरी जास्त असणे हे समाजातील एखाद्या लहानशा वर्गाचे नव्हे तर एकूणच समाजाच्या प्रगतीचे लक्षण आहे.

मानवी विकासाचा तिसरा निकष साक्षरता हा आहे. छपाईचा शोध लागल्यापासून छापील अक्षर हा ज्ञानप्रसाराचा

राजमार्ग झालेला आहे. त्यामुळे छपाईपूर्व काळात साक्षरता हा फार महत्वाचा घटक नसला तरी छपाई सुरू झाल्यानंतरच्या काळात समाजात फार मोठ्या प्रमाणावर निरक्षरता असणे हे समाजाच्या मागासलेपणाचे निश्चित लक्षण समजण्यात येते.

या लक्षणाप्रमाणे भारत हा अत्यंत मागासलेला देश आहे. फॅक्टबुकच्या आकड्यानुसार भारताची साक्षरता अवघी ३६ टक्के आहे. तुलनेत श्रीलंकेची साक्षरता ८७ टक्के, चीनची यापेक्षा जास्त असावी. कारण १९९० मध्ये १४ वर्षेपर्यंत वय असलेली ९० टक्के मुले मुली शाळेत जात होती. इंडोनेशियाची साक्षरता ६२ टक्के आहे.

भारताची निरक्षरता इतकी मोठी आहे की या शतकाच्या अखेरीपर्यंत जगातील निरक्षरांच्या ५५ टक्के निरक्षर भारतात राहणार आहेत.

तात्पर्य, सैनिक शक्ति, दरडोई उत्पन्न, आयुर्मान व साक्षरता या देशाच्या प्रगतीसाठी वापरता येणाऱ्या लक्षणांच्या आधारे भारत हा एक अत्यंत मागासलेला देश ठरतो. संयुक्त राष्ट्रांच्या क्रमवारीनुसार १५३ देशांमध्ये भारताचा क्रमांक मानवी विकासाच्या बाबतीत १३५ वा लागतो.

या स्थितीसाठी वाढती लोकसंख्या, लोकशाही वगैरे कारणे येतात. पण प्रदेशाच्या क्षेत्रफळाच्या मानाने श्रीलंकेची लोकसंख्या भारतापेक्षा कमी प्रमाणाची नाही, शिवाय श्रीलंकेत देखील भारताप्रमाणेच लोकशाही आहे. लोकशाही ही प्रगतिविरोधी आहे लोकशाहीवर फारच अन्यायकारक आरोप आहे. ब्रिटनहा अमेरिका व फ्रान्स ही जगातील सर्वात प्रगत राष्ट्रे लोकशाही आहेत.

आमच्या मागासलेपणाचे खरे कारण लोकशाही वा अतिरिक्त लोकसंख्या हे नसून गेली ५० वर्षे ज्या वादाने भारताची धोरणे आखली ती तो नेहरूवाद हे आहे. हे ओळखणे ही भारताच्या प्रगतीची अनिवार्य अट आहे.

स्वातंत्र्याच्या पन्नासाव्या वाढदिवशी आनंदाने उर भरून येण्याऐवजी विषण्णतेने का भरून येते हे वरील विवेचनावरून पुरेसे स्पष्ट व्हावे.

